

Александрова О.С.

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ В ФІЛОСОФІЇ: ОСЯГНЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ КОНКУРЕНТНИХ І КООПЕРАТИВНИХ ЗАСАД ЇЇ БУТТЯ

Вступ. Хаос, що існує в сучасному суспільстві, змушує звернутися до центральної проблеми в філософії – проблеми людини, проаналізувати її специфіку згідно із суперечливими тенденціями, що простежуються як в індивідуальному бутті людини, так і в бутті соціуму. Маються на увазі конкуренція й кооперація як дві споконвічні тенденції і рушійні сили розвитку людини та еволюції соціуму. Заявлена проблема обумовлює *актуальність її дослідження*.

Метою цієї статті є здійснення філософського аналізу особливостей буття людини та дослідження першоджерел конкуренції й кооперації у внутрішньому змісті її буття. Реалізація цієї мети потребує вирішення наступного **завдання**: дослідити специфіку вітальності, соціальності й духовності людини, міру їх взаємодії, взаємозв'язку й суперечностей.

Гіпотеза цього дослідження полягає в наступному: 1. Конкуренція закладена у вітальності людини. 2. Кооперація закладена в соціальності людини. 3. Гармонічна взаємодія конкуренції й кооперації здійснюється за допомогою духовного “Я” людини.

Обговорення проблеми. Проблема людини завжди займала центральне місце у філософії ще з часів Сократа та його центрального звернення до людини “Пізнай себе”. В середньовічній філософії людина розглядалася як частина світового порядку встановленого богом, як абсолютний першопочаток. Виходячи з цього і розумілась специфіка людського буття (Августин, Ф. Аквінський). З аксіоми Р. Декарта “Я мислю, отже існую” починається розуміння внутрішньої психічної сутності людини. Проти абсолютизації влади розумного начала в людині виступав Б. Спіноза, який вважав, що люди швидше слідуєть керівництву сліпого бажання, ніж розуму. Згідно з думкою Б. Спінози бажання є сама суть людини. Д. Юм виступив проти уявлень, що будь-яка розумна істота узгоджує свої помисли з розумом і намагався довести, що сам розум не може служити мотивом вольового акту, і що цей розум не перешкоджає протіканню афектів. Юм вважав, що, в принципі, розум і афекти не можуть протистояти один одному в управлінні волею людини, і, отже, немає необхідності говорити про будь-яку боротьбу між ними. В думках Спінози і Юма багато схожого з тим, що пізніше було досліджено в психоаналітичному вченні З. Фрейда. А саме те, що в життєдіяльності людини вирішальну роль грають несвідомі бажання, ніж розум. Це слід розуміти так, що в несвідомості людини закладене її вітальне начало.

На сьогодні, розуміння головної особливості людини та її буття полягає в тому, що воно здійснюється одночасно в трьох вимірах: світі природи, в соціумі й культурі. У природі людина проявляє себе як вітальна (від. лат. *vitalis* – живий, життєвий) істота, тобто веде вітальне існування, в органічному поєднанні з природою. В соціумі, в усіх його сферах людина проявляє себе як соціальна істота. В культурі, у світі духовних цінностей, людина живе духовним життям. Одночасне буття людини в трьох вимірах породжує його багатоманітність і складність.

“Для вітального “Я” людини збуджувальним мотивом є біологічні потреби, воля до життя; для соціального “Я” – потреби в самореалізації, воля до влади над іншими; для духовного “Я” – потреби в самовдосконаленні, а також самоздійснення в семи проєкціях від політики до науки, включаючи право, мораль, мистецтво, релігію й філософію через волю до влади над собою” [5, 258].

Мотиви діяльності вітального, соціального й духовного “Я” людини можуть різним чином взаємодіяти між собою: від конфлікту до згоди, породжуючи драматизм внутрішнього й зовнішнього життя людини. Кожне з цих трьох “Я” може виступати самостійно і є незалежною силою, що примушує людину робити певні дії, в результаті чого можна говорити про самодетермінацію поведінки людини. Ці три види мотивів, потужних імпульси, можуть зіштовхуватись між собою, а можуть складатися в єдиний силовий вектор, дозволяючи людині здійснити мобілізацію власних сил і ресурсів для здійснення наміченої цілі з максимальною ефективністю.

Проаналізуємо ці складові буття людини.

Антропологема вітальності – це сукупність вроджених властивостей і здібностей, що забезпечують функціонування людського організму. Як невіддільна частина природи людина повністю залежить від вимог природної необхідності. До змісту вітальності входять природні властивості людського організму (інстинкти, чуттєвість, безумовні рефлексії, біоритми, двухпівкульний мозок, підсвідомість, вроджені особливості психіки та ін.), а також біологічна програма, яка включає стан зачаття, ембріону, народження, фізичного, полового й психічного розвитку, старіння і смерть. Вітальність людини реалізує, перш за все, бажання вижити, незалежно від ціннісних орієнтирів суспільства. Отже, вітальне “Я” людини є егоцентричним і вбачає своє головне завдання в оборонно-агресивній поведінці, яка забезпечує безпеку життєдіяльності людини та її самозбереження. Саме вітальність людини є джерелом її конкурентної агресивної поведінки.

Для розуміння сутності конкурентної агресивної поведінки, що закладена у вітальності людини слід звернутися до концепції вродженої людської агресивності відомого австрійського етолога й філософа Корнея Лоренца.

Згідно цієї концепції, в основі життєдіяльності всіх тваринних видів, у тому числі й людини, лежить інстинкт агресії. Агресія розглядається як позитивний чинник, що забезпечує виживання і прогресивну еволюцію тваринних видів. Їй приписується головна роль у формуванні тваринних співтовариств і об'єднань, що ґрунтуються на основі ієрархії – однієї з основних, на думку Лоренца, форм прояву агресії у тваринному світі. «Принципом організації, без якого очевидно, не може розвиватися впорядковане сумісне життя вищих тварин, є так звана ієрархія» [4,76].

Згідно цьому принципу, будь-яке тваринне співтовариство, особливо співтовариство вищих тварин, є жорсткою ієрархічною структурою, на чолі якої стоїть вождь. Кожна тварина, що входить у співтовариство, займає тут певне місце, відповідне рівню її агресивності. Чим агресивнішою є тварина, тим більш високе положення вона займає в цій життєвій ієрархії. Її призначення полягає в тому, що домінуючі особи, в порівнянні з іншими, одержують значні переваги в задоволенні основних потреб і, в першу чергу, харчового й статевого інстинктів. Найбільшими перевагами володіє вождь, як найагресивніша, а отже, найсильніша і психічно розвиненіша тварина. Він має не тільки першочергове право на їжу, але і на запліднення всіх самок, що входять у співтовариство. Які-небудь посягання на ці права безжалюбно присікаються не тільки з боку глави співтовариства, але й інших його членів [4,76].

Таким чином, підтримується стабільність і запобігаються можливості розпаду даного об'єднання. Агресія набуває прихованого характеру, проявляється як конкуренція за володіння природними ресурсами між родичами по виду. Саме в конкуренції Лоренц бачить дійсний прояв і реальну сутність агресії. К. Лоренц відзначав, що «формулу Дарвіна «боротьба за існування», яка перетворилася на модний вислів, яким часто зловживають, необізнані помилково відносять, як правило, до боротьби між різними видами. Насправді ж, «боротьба», про яку говорив Дарвін і яка рухає еволюцію, це, в першу чергу, конкуренція між найближчими родичами».

Така система організації тваринних співтовариств, як справедливо вказує А.Л. Данилюк, має глибокий біологічний і еволюційний сенс. Вона дає можливість вижити й залишити потомство найбільш пристосованим тваринам. А це, у свою чергу, створює передумови для прогресивної еволюції тваринних видів, «вінцем» якої є виникнення людини.

Отже, можна стверджувати, що і стародавньому людському суспільству був властивий, як спадщина еволюційного минулого, аналогічний принцип соціальної організації [4,77]. Виходячи з вище викладеного, можна зробити висновок про те, що агресія людини у формі конкуренції відноситься до її інстинктивної поведінки, а інстинкти складають зміст її вітальності.

Вітальне «Я» людини не знає етичних понять, не бачить відмінностей між добром і злом, гарним і погнотним, бо існує на рівні несвідомого, а значить докультурного, доцивілізованого розвитку людини.

Несвідоме заявляє про себе не тільки в формі сновидінь, але й у небезпечному для оточуючих викиді агресивності, боротьбі за існування, що може штовхати людину до деструктивної поведінки.

Згідно з теорією З. Фрейда, конфлікт між свідомістю і підсвідомим призводить до трьох можливих виходів. У першому варіанті інстинкти придушуються соціальним середовищем і нормами культури. У другому варіанті, є цілком реальна можливість прориву крізь моральні забобони сексуальних і агресивних імпульсів. У третьому варіанті інстинкти сублімуються у творчу енергію людини.

Антропологему соціальності можна визначити як сукупність якостей, що набуло людство в умовах спільного співіснування. Ці якості забезпечують здатність людини бути в соціумі, проходити всі стадії її процеси соціалізації, виконувати певні соціальні ролі. Намагання вижити трансформується у домінування над іншими, або підкорення іншим.

Людина в соціумі намагається оптимізувати міжособистісні відносини з метою досягнення почуття безпеки. Соціальність людини змушує її притримуватися трьох основних стратегій її поведінки, які були проаналізовані в книзі К. Хорні «Наші внутрішні конфлікти»: 1) Орієнтація на людей припускає такий стиль взаємодії, для якого характерні залежність, нерішучість і безпорадність. Такою людиною керує ірраціональне переконання: «Якщо я поступлюсь, мене не будуть займати». Це – *поступливий тип*. Поступливому типу необхідно, щоб в ньому мали потребу, захищали його, кохали його і керували ним. Такі люди спілкуються з іншими з метою уникнення почуття самотності і безпорадності. Однак за їх люб'язністю часто приховується придушена агресивність. 2) Орієнтація від людей, як стратегія оптимізації міжособистісних відносин, проявляється у тих індивідуумів, що притримуються захисної байдужої установки і керуються помилковим переконанням, що якщо вони відстороняться від подій і реального плину речей, то з ними все буде гаразд. Це – *відсторонений тип*. Для відстороненого типу характерна установка не дати себе захопити (дружніми стосунками, любовними почуттями, роботою та ін.). В результаті такий тип втрачає зацікавленість в людях. Для цієї стратегії характерним є намагання усамітнитися, бути незалежним і самодостатнім. 3) Орієнтація проти людей змальовує такий стиль поведінки, для якого характерним є домінування, ворожість і експлуатація. Така людина дотримується точки зору, що в неї є влада і таким чином її ніхто не зачепить. *Ворожий тип* дотримується думки, що всі інші люди агресивні і що життя це, перш за все, боротьба проти всіх. Будь-яку ситуацію він розглядає з позиції: «Що я буду з цього мати?» К. Хорні відмічала, що ворожий тип, здатен діяти тактовно й по-дружньому, але його поведінка завжди націлена на контроль і владу над іншими, на задоволення потреби в отриманні загального визнання й захоплення [9,259-260]. Отже, для всіх трьох типів, проаналізованих К. Хорні, характерне намагання вижити у ворожому оточенні, що є першоосновою конкурентної поведінки індивідів. Однак знаходячись у полоні соціальності, людина стримує агресивні прояви її вітального «Я» й узгоджує власну діяльність із тими правилами й нормами, що існують у соціумі, бо саме соціум, який є підґрунтям соціальності в людині, захищає її від граничних деструктивних дій як по відношенню до себе, так і по відношенню до інших.

«Соціальне змушує індивіда бути у владі зовнішньої необхідності, ставити зовнішню вище особистісного, обов'язок вище свободи. На відміну від біологічного «Я», соціальне «Я», як правило усвідомлює свою залежність від корпоративного «Ми», підкорюється йому і має готовність під час розчинитися в ньому, орієнтуючись на виконання обов'язку або реалізацію принципу «як всі» [5,258].

Ця складова людини змушує її перебувати під владою соціальної необхідності. Ставити соціальне вище за особисте, протиріччя між особистісною свободою і суспільною необхідністю вирішувати на користь останньої, дотримуватися моральних норм і громадських обов'язків.

Вважається за можливе зазначити, що соціальне «Я» людини є джерелом кооперації. Людина об'єднується в соціальні групи з метою протистояти ворожому конкурентному середовищу у формі злагодженої скооперованої взаємодії з іншими членами цієї групи.

На відміну від вітального “Я”, діяльність соціального “Я” має не інстинктивний, а свідомий характер. Соціальна поведінка людини забезпечується механізмом взаємозв'язку й взаємодії перед-розуму, здорового глузду й розуму.

На рівні перед-розуму соціальне “Я” усвідомлює свій зв'язок із біологічним. Перед-розум - це початковий щабель раціонального світовідношення, це протораціональне мислення, за допомогою його людина, перш за все, орієнтується на принцип самозбереження. Для неї немає різниці між можливим і забороненим. Соціальність людини знаходиться в полоні її біологічності. Однак людина відрізняється від тварини завдяки здоровому глузду і розумовій діяльності.

Здоровий глузд, на відміну від егоцентричного «перед-розуму» - це форма раціональності, що вже склалася. Здоровий глузд, орієнтований на регуляцію відносин індивіда й суспільства за допомогою певних правил і норм, він наказує людині піклуватися про благополуччя тих соціальних спільнот, до яких вона належить.

Отже, перед-розум діє на рівні егоїзму, боротьби за виживання, тобто первісної конкуренції, а здоровий глузд – на рівні корпоративності.

Саме розум на перше місце ставить не егоїзм і не корпоративність, а духовні цінності конкретного суспільства [5,259].

Антропологема духовності – це уявлення про людину як про суб'єкт культури, визначення її як носія певних моральних норм і ціннісних орієнтирів.

Духовне “Я” людини дозволяє їй піднятися над її природною й соціальною обмеженістю. “У сфері духовності домінуючу роль відіграють не інстинкти задоволення вітальних потреб людського організму, не корпоративні інтереси конкретного суспільства, а загальнолюдські ідеали блага й краси, справедливості, солідарності й злагоди” [5,259].

Вищим модусом духовного “Я” виступає надсвідомість, яка являє собою здатність до виходу за межі свого “Я” (до трансценденції). У духовному житті людини надсвідомість може заявляти про себе за допомогою таких форм інтуїтивного пізнання світу: моральної, релігійної, екзистенціальної, космічної, творчої.

У здійсненні людської духовності головну роль відіграє відповідне соціокультурне середовище, а також характер відношення людини до нього.

Таким чином, взаємодія біологічної, соціальної і духовної компонент людини має масу суперечностей, що призводять до драматизму її буття. Ці протиріччя не дають людині спокою, пошук людиною способів їх вирішення є потужним імпульсом її діяльності.

Учені і філософи різних епох по-різному визначали головну сутність людини. Так, З. Фрейд ототожнював її з вітальним началом. Маркс зводив сутність людини винятково до її соціальності. Він підкреслював, що сутність людини не є абстракт, в дійсності вона є сукупністю суспільних відносин. Гегель ототожнював сутність людини, перш за все, із її духовністю.

На Сході вважають, що людська цілісність обумовлена взаємовпливом трьох енергій – Цзен, Шен та Кі (Ци). Цзен – енергія внутрішніх хімічних процесів, Шен – ментальних, Кі (Ци) – енергія внутрішнього й зовнішнього руху підсистем, внутрішньої й зовнішньої дії. Жодна з них не існує без взаємодії з іншими, вони взаємообумовлюють одна іншу. В їхній єдності розвивається система [7,72]. Стосовно до заявленої проблеми, якщо провести певні паралелі, вважаємо за можливе зауважити, що розуміння енергії Цзен, Шен і Ци на Сході, майже тотожне розумінню відповідно вітальності, духовності й соціальності людини в сучасній філософській антропології. В цілому, в антропологічних дослідженнях сьогодні вважається, що сутність людини слід шукати не в одній з якихось її складових (біологічній, соціальній чи духовній), а в їх протиріччях. Традиція пошуку сутності предмета у його внутрішніх протиріччях сягає ще часів Геракліта. Сьогодні виділяються наступні групи суперечностей в існуванні людського “Я”:

- між вітальним і соціальним;
- між соціальним і духовним;
- між біологічним (вітальним) і духовним [3,287].

Зауважимо, що обов'язковою умовою аналізу *суперечностей між вітальністю людини та її соціальністю* виступає попереднє розуміння таких вихідних питань: людина є природною істотою; суспільство виступає фундаментом соціальності в людині; фактором гармонізації вітальності й соціальності в людині зокрема, і в суспільстві, як сукупності окремих індивідів, в цілому, є оптимальна взаємодія особистісних і суспільних інтересів.

Вітальність людини у світі цивілізованого суспільства вимагає задоволення природних потреб і постійно наштовхується на зведені соціальні норми різного характеру: релігійного, морального, правового. Там, де домінує вітальність людини, вона перетворюється у подобу тварини з відповідною поведінкою, яка знаходить осуд з боку соціуму. Але зазначимо, що носієм заборон суспільства є соціальне “Я” людини, таким чином конфлікт біологічного й соціального має локальний характер і проявляється як внутрішнє протиріччя людського “Я”. Протиріччя між вітальністю і соціальністю людини, як у контексті її окремого буття, так і в бутті соціуму може вирішуватися двома основними способами: компромісом і конфронтацією. Компроміс у суспільстві – це система цивілізованої, опосередкованої культурою взаємодії різних, у тому числі протилежних сил з метою досягнення балансу інтересів і підтримки соціальної рівноваги в формі досить високого рівня солідарності і злагоди [2,5–6]. Конфронтація - це шлях у нікуди. Це досить агресивний і жорстокий вид взаємодії між індивідами, коли об'єкти, за які вони змагаються, набувають вітальної цінності й конкуренція приймає характер боротьби за існування [1,113]. Отже, коли в суспільстві взагалі, і в структурі окремого індивіда, що є частиною цього суспільства, зокрема, в результаті суперечливої взаємодії вітальності і соціальності перемагає соціальне начало, то суспільство здійснює шлях до консенсусу, компромісу, соціального діалогу. Всезагальне домінування вітальності над соціальністю веде

суспільство, а також особистість у ньому до дезорганізації і відношень конфлікту і конфронтації.

Щодо *суперечності між соціальним і духовним*, то до них висувуються різні вимоги. Соціальність наполягає на підпорядкуванні інтересам і нормам конкретної соціальної спільноти, а духовність людини вимагає підкорятися вимогам універсальних цінностей, які є в бутті соціуму в цілому, і в індивідуальному бутті людини зокрема. Отже, соціальне “Я” людини ставить корпоративні інтереси вище існуючих у суспільстві духовних цінностей, вимагаючи відповідної поведінки.

Середньостатистична людина вирішує протиріччя між соціальністю й духовністю на користь соціального начала, бо в неї превалює життєва стратегія “мати, а не бути”, а також бажання вижити в суспільстві, для чого вона знаходить спосіб поєднання із групою й у скооперованих діях протистоїть ворожому оточенню.

На думку Е.Фромма, сучасна людина відчужена від себе, близьких і природи. Вона сприймає себе, свої сили як товар, який повинен приносити їй прибуток. “Людські відносини стали відносинами автоматів, відчужених один від одного, які не відрізняються ні думками, ні почуттями, ні діями” [8,159]. Але кожен з них самотній, незважаючи на те, що сучасна цивілізація пропонує багато можливостей, аби людина не відчувала і не усвідомлювала себе самотньою. Суспільство, за Е.Фроммом, у прагненні подолати самотність використовує спосіб “поєднання з групою” [8,116], індивідуальне зникає, і основною метою є приналежність до натовпу.

Відносно третьої групи суперечностей, зауважимо, що вітальність і духовність – діаметрально протилежні начала людського буття, як зазначається, “підніжжя” і “вершина” її існування [5,260].

Хаос, що існує в сучасному суспільстві, призвів до поділу людей на дві групи: тих, хто тягнеться до матеріального, та тих, котрі тягнуться до духовного. Хаос у країні дозволяє легко досягнути матеріальних благ і тілесних задоволень за сценарієм “війни всіх проти всіх”. В хаосі скривається велика кількість пороків, які спокушають слабких людей, але загартовують сильних [10,160]. Чим більше спокус і надлишок матеріальних благ відхиляє людина, тим більш сильною вона стає за власною внутрішньою духовною сутністю, тим швидше здійснюється її саморозвиток від агресивних надлишків вітальності до духовності.

Саме в культурі людина, освоюючи цінність власного буття, й буття соціуму, здатна жити не за правилами “війни всіх проти всіх”, і не за сценарієм “всі за одного, один за всіх”, а знайти оптимальний спосіб міжособистісної взаємодії й розвитку соціуму на основі універсальних духовних цінностей.

Отже, вітальність людини є джерелом її конкурентної поведінки, соціальність людини підтовхує її до скооперованих дій. Саме в духовному “Я” людини відбувається гармонічна взаємодія конкуренції і кооперації, що, з одного боку, породжує драматичні колізії її буття, а з іншого – дає поштовх до саморозвитку.

На останнє автору хотілося б акцентувати увагу на такому питанні. Виходячи із традицій Сходу сутність людини розуміється в єдності її складових, в західній філософській думці пошук сутності людини, перш за все, здійснюється виходячи з аналізу суперечностей окремих її компонент. Вважається, що в цьому є певна методологічна проблема у розумінні специфіки буття людини, яка потребує свого подальшого дослідження.

Джерела та література

1. Александрова О.С. Багатоманітність проявів феномену конкуренції в сучасному суспільстві // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – 2004. – № 52. – С. 111–115.
2. Байрачная Л.Д. Взаимодействие как противоречие и методы его разрешения // Соціально-політичні протиріччя та проблеми соціального партнерства: Збірник наукових тез (за матеріалами XVI Харківських політологічних читань). – Харків: НЮАУ, 2005. – С. 5–6.
3. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец-тей вищих навч закладів. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», – 2003. – 472 с.
4. Данилюк А.Л. Происхождение тотема и табу в свете концепции агрессивности Конрада Лоренца // Практична філософія. – 2004. – № 4 (14). – С. 72–84.
5. Кальной И.И. Бытие человека как проблема социальной антропологии // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – 2003. – № 43. – С. 257–260.
6. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»): Пер.с нем. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 272 с.
7. Савостьянова М.В. Перспективы человека разумного: эволюция или адаптация? – К.: Издатель ПАРАПАН, 2005. – 168 с.
8. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.
9. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – Спб.: Питер Ком, 1998. – 608 с.
10. Шадрина Е.А. Методология социальных противоречий и партнерство // Соціально-політичні протиріччя та проблеми соціального партнерства: Збірник наукових тез (за матеріалами XVI Харківських політологічних читань). – Харків: НЮАУ, 2005. – С. 158–160.

Атик А.А.

ЗАПАД И МУСУЛЬМАНСКИЙ МИР: ПРОБЛЕМА ВЗАИМНОГО ВОСПРИЯТИЯ

Проблема будущих взаимоотношений Запада и мусульманского Востока является жизненно важной для всего мира, а потому становится центром внимания ученых, социологов, политологов, философов. И нет сомнения в том, что эта проблема становится все более острой.

Актуальность этой темы обуславливается тем, что в последние десятилетия целенаправленно формируются различного рода деструктивные, а по существу провокационные теории, вроде теории С. Хантингтона, Бернарда Льюиса, Мартина Крамера о столкновении цивилизаций, которые пытаются представить взаимоотношения и контакт западной и исламской цивилизаций как сугубо враждебные.

Целью нашей статьи является рассмотрение проблемы взаимоотношений Запада и мусульманского